

Прикази

Reviews

Тихомир Р. Ђорђевић, Цигани у Србији. Етнолошка истраживања

Приређивач Данијела Поповић Николић, превод Гордана Тимотијевић.

Центар за културу у Алексинцу и Огранак САНУ у Нишу 2021, 400 стр.

Тихомир Ђорђевић је докторску тезу под насловом „Die Zigeuner in Serbien: Ethnologische Forschungen“ одбранио на Универзитету Лудвиг Максимилијан у Минхену 1902. године. Дисертација је на немачком језику под истим насловом објављена у часопису *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, Mitteilungen zur Zigeunerkunde*, и то у два дела. Први део је објављен 1903. године, а други део 1906. године. Делови Ђорђевићеве тезе су српској научној публици били доступни у српској периодици и Ђорђевићевој монографији *Наши народни живот*, у књигама VI, VII, VIII, објављеним 1932. и 1933. године.

Тихомир Р. Ђорђевић. Цигани у Србији. Етнолошка истраживања представља у науци дуго очекивану студију, у којој се у целини објављује докторска дисертација Тихомира Ђорђевића. Фототипско издање Ђорђевићеве дисертације налази се на самом почетку студије (стр. 9–159), чему следи превод оба дела дисертације на српски језик (први део: стр. 161–266, други део: стр. 267–331). Напомене преводиоца и приређивача (стр. 332–334), као и ауторски текст приређивача *Докторска дисертација Тихомира Р. Ђорђевића: рукописи, превод, допуне и прераде* (стр. 337–379) у великој мери употпуњују саму дисертацију доносећи важна објашњења о истраживањима, примењеним теоријско-методолошким принципима, а осим тога олакшавају читање и разумевање Ђорђевићевог дела убицајући га у научни контекст времена у коме је стварано. Висок академски приступ приређивању овако једног важног дела илустрован је и трима индексима – *Индексом личних имена* (стр. 380–381), *Индексом етнографских и географских назива* (стр. 382–385) и *Индексом појмова* (стр. 386–390). На самом крају студије објављене су фотографије и архивска документа у виду прилога (стр. 391–398).

Иако је у наслову књиге истакнут етнографски и етнолошки рад Тихомира Ђорђевића, он у бити покрива дисциплинарно различите области – не само етнологију већ и фолклористику, антропологију, антропогеографију, доноси демографске податке о Ромима и ромским заједницама у Србији, убицаране у временски и просторни контекст почетка 20. века. У студији су додатно наведене значајне лингвистичке напомене везане за ромски језик у Србији, које се могу користити и тумачити из перспективе савремених лингвистичких истраживања.

Докторска дисертација Тихомира Ђорђевића не губи на актуелности и представља интердисциплинарну студију релевантну за ромолошке студије у целини.

Први део дисертације Тихомира Ђорђевића (стр. 161–266) посвећен је етнографским и антропогеографским карактеристикама које је Ђорђевић сматрао релевантним за сагледавање ромске популације. Овај део подељен је у једанаест целина, које пружају увид у историјске околности (поглавља: *Увод* (стр. 167–170), *О Циганима у Србији* (стр. 171–175), *О прошлости Цигана на простору Краљевине Србије* (стр. 176–184) и демографске податке (*Статистички преглед* (стр. 185–192) и *Језички односи* (стр. 193–196)). Поглавља одн. целине *Подела Цигана по вери* (стр. 197–202), *О физичким особинама* (стр. 203–206), *О душевним особинама* (стр. 207–211), *О начину живота Цигана* (стр. 212–218), *О занимањима Цигана* (стр. 219–231), *Цигани у српском народном веровању и предању* (стр. 232–237) значајно доприносе сагледавању традицијске културе Рома. Елементима животног циклуса посвећено је поглавље *О обичајима код Цигана* (стр. 238–259), а у потпоглављима *О обичајима код деце* (стр. 239–242), *О обрезивању (сунет)* (стр. 242–244), *О побратимству* (стр. 244–245), *О свадбеним обичајима* (стр. 245–253), *О самртним обичајима* (стр. 253–259) издвојени су они елементи које је Ђорђевић сматрао кључним за разумевање ромске традицијске културе. У потпоглављима *Нова година* (стр. 259–262), *Ђурђевдан* (стр. 262–265), *Остали празници* (стр. 265–266) у оквиру целине *О празницима код Цигана* (стр. 259–266) издвојени су кључни празници календарског циклуса ромске традицијске културе.

У другом делу дисертације (стр. 267–331) објављена је теренски документована грађа – ромско усмено стваралаштво – *О усменом предању* (стр. 269–320) и документована језичка грађа *Из циганског речника* (стр. 323–331). Посебно је занимљиво поглавље које је Ђорђевић назвао *О рачунању код Цигана* (стр. 321–322), а у ком су објављени симболи којима се бележе вредности бројева (стр. 321). Ромско усмено стваралаштво Ђорђевић је класификовао као *Предања и бајке* (стр. 275–305), *Песме* (стр. 305–316), *Загонетке* (стр. 316–317), *Клетве* (стр. 318–319) и *Заклетве* (стр. 320). У поглављу *Предања и бајке* наведено је осамнаест наслова на српском језику, док је тринаест поетских фолклорних облика, документованих на ромском језику, Ђорђевић објавио у поглављу *Песме*. У преводу овог дела дисертације песме су преведене на српски језик. Посебно се издаваја нотни запис песама, које је од „Цигана из Јагодине“ забележио Ђорђевићев брат Владимир Ђорђевић (стр. 306). Мале фолклорне форме – загонетке, клетве и заклетве у овом издању објављене су и на ромском и на српском језику. У поглављу *Из циганског речника* наведене су 143 лексеме разврстане у, Ђорђевићевом терминологијом речено, три дијалекта – дијалекте „давно насељених“, „скоро насељених“ и „Цигана чергара“. Ђорђевић наводи да је објављени лексички материјал део ромског речника који је, у тренутку публиковања дисертације, био у припреми. Објављени лексикографски материјал, будући документован крајем 19. и почетком 20. века, значајан је за савремена лингвистичка истраживања јер може указати на постојаност, али и на трансформације ромског вокабулара. Како савремена лингвистичка истраживања ромског језика располажу увидима из области фонетике и фонологије, морфологије, те увидима из контактне лингвистике, на основу Ђорђевићевог списка лексема могло би се реконструисати којим дијалектима документоване лексеме припадају. У овом поглављу објављени су и дани у недељи (стр. 330) и

бројеви (стр. 331), а у њиховој дијалекатској класификацији примењена је иста методологија као и на лексички материјал.

Ауторски текст *Докторска дисертација Тихомира Р. Ђорђевића: рукописи, превод, допуне и прераде* (стр. 337–379), приређивача Данијеле Поповић Николић подељен је у седам поглавља: 1. *Цигани у Србији – рецепција, настанак и (не)објављивање*, 2. *Парцијално објављивање дисертације и наставак истраживања у области ромологије*, 3. *Рукописна грађа о Ромима*, 4. *Докторска дисертација у рукописима*, 5. *Методолошке основе*, 6. *Ромско усмено стваралаштво – грађа и проучавање*, 7. *Најинтересантније етнолошке, лингвистичке, социолошке и антропогеографске студије – у српској науци новог времена*.

Прво поглавље *Цигани у Србији – рецепција, настанак и (не)објављивање* (стр. 337–344) пружа увид у детаље везане за саму докторску дисертацију Тихомира Ђорђевића, њен садржај и одбрану, хронологију објављивања дисертације, као и рецепцију Ђорђевићевих истраживања и радова у Србији и иностранству. Ово поглавље садржи и важне податке из преписке коју је Ђорђевић водио са колегом Фридрихом Краусом, а које се тичу објављивања тезе. Иако је рецепција Ђорђевићевог рада била позитивна у Србији и српској академској заједници, из сачуване преписке издваја се одговор Етнографског одбора Српске краљевске академије на предлог Тихомира Ђорђевића за објављивање дисертације у оквиру *Српског етнографског зборника* који у великој мери осветљава судбину превода и објављивања Ђорђевићеве дисертације. Тихомир Ђорђевић био је истрајан у намери да српској читалачкој публици и научној заједници представи резултате истраживања пишући на српском језику – то је чинио објављујући радове о Ромима у Србији, са насловима који су били исти, или модификовани наслови поглавља дисертације, са напоменама типа „извадак из дела“, „једна глава из дела“ којима је сугерисао да су ти делови самосталне целине.

Друго поглавље *Парцијално објављивање дисертације и наставак истраживања у области ромологије* (стр. 344–350) истиче континуитет Ђорђевићевих истраживања из области ромологије. Како приређивач наглашава (стр. 344), Ђорђевић је са објављивањем резултата истраживања – оних који су чинили окосницу његове тезе, али и оних који су се надовезивали на постојеће – започео 1905. године. У овом поглављу наведен је списак Ђорђевићевих радова (пописано је 56 наслова) објављиваних у српској периодици (нпр. у часописима *Српски књижевни гласник*, *Босанска вила*, *Годишњица Николе Чупића*, *Нова искра*, *Ново време* итд.), периодичи на немачком језику (нпр. у часопису *Antropophyteia*) и у угледном британском часопису *Journal of the Gypsy Lore Society*. Осим објављених наслова радова, значајно је истаћи поступак приређивача који пореди објављене Ђорђевићеве радове са садржајем докторске дисертације, и скреће пажњу на допуне, прераде, изостављање, те Ђорђевићеве коментаре нове грађе.

У трећем поглављу *Рукописна грађа о Ромима* (стр. 351–360) анализирана је рукописна грађа из два легата Народне библиотеке Србије у којима се налази рукописна грађа Тихомира Ђорђевића – Легат Тихомира Ђорђевића и Легат Љубице и Данице Јанковић. Приређивач истиче (стр. 351) да се у овим легатима налази заоставштина која сведочи о Ђорђевићевом раду и интересовањима за ромологију, и садржи разноврсну грађу о Ромима: верзије докторске дисертације

на српском, текстове припремане за објављивање, преписе и исписе из других извора, записе које су слали Ђорђевићеви сарадници, концепте, фише, исписе, коначне текстове. Преписка у легатима пружа увид у мрежу Ђорђевићевих сарадника (учитељи, ђаци, сарадници, познаници), који су му прикупљали грађу на терену, али садржи и податке о околностима прикупљања грађе, садржају, сакупљачима (име, презиме, датум и слично). Осим тога, у овом поглављу, приређивач наводи све изворе коришћене за потребе „представљања текстолошких основа докторске дисертације о Ромима“ (стр. 352). Рукописна грађа и архивска документа, између осталог, пружају увид у научни и методолошки поступак који је био типичан за почетак 20. века.

У четвртном поглављу *Докторска дисертација у рукописима* (стр. 360–363) посебно је истакнуто да рукописна грађа не садржи коначну верзију Ђорђевићеве дисертације на српском језику, као и да рукопис превода дисертације на немачком језику није у целини доступан. Веома прецизно и детаљно приређивач наводи и анализира интервенције у доступним рукописима – допуне, измене, редиговања, изостављања појединих фрагменета, као и подударности и различитости верзија рукописа дисертације.

У петом поглављу *Методолошке основе* (стр. 363–366) обрађен је веома важан аспект Ђорђевићевог научног рада – систематска, планирана и методолошки утемељена теренска истраживања, као и методолошки поступак у обради теренске грађе. На овом месту је објављен и упитник (*Питања о Циганима*, стр. 364–365) који је Ђорђевић примењивао у теренским истраживањима, и на основу кога су грађу документовали и његови сарадници. Овакав методолошки поступак сведочи о научном постулату према којем су за анализу теренске грађе потребни подаци који су упоредиви – прикупљани истом научном методом. Ђорђевић је бележио информације о времену и месту документовања, саговорницима, сам процес прикупљања различитих типова података, савременом научном терминологијом речено – Ђорђевић је бележио и метаподатке, који су круцијални за целовито сагледавање истраживане заједнице. Осим што су из перспективе научне методологије важни подаци о прикупљању и обради теренске грађе, ово поглавље истиче и ауторитет који је Ђорђевић имао међу својим савременицима.

Шесто поглавље *Ромско усмено стваралаштво – грађа и проучавање* (стр. 366–371) доноси записе ромског фолклора. Посебна вредност ових записа лежи у томе што су они наведени и на ромском језику – осим приповедака, како наглашава приређивач (стр. 366). Приређивач скреће пажњу и на Ђорђевићев аналитички поступак – он се, наиме, није бавио класификацијом и идентификацијом интернационалних типова и мотива, али је бележио изузетно драгоцене податке о приповедном контексту, приликама у којима се приповедало, о приповедачкој техници и језику на ком се приповедало, учешћу заједнице у процесу казивања и бележења и слично (стр. 368). Осим тога, значајни су подаци који се односе на објављени корпус – шта је у тај корпус укључено, а шта није, жанровску и мотивску разноликост, везе са српским усменим поетским фолклором итд. У Ђорђевићев корпус ушле су приповетке (само на српском језику), песме, кратки говорни облици (загонетке, брзалице, римоване ругалице, клетве и заклетве) на ромском језику, а псовке су изостављене. Осим тога, Ђорђевић доноси и драгоцене запажања о контексту, неким елементима структуре, формулативним компонентама, терминологији и сл.

Седмо поглавље *Најинтересантије етнолошке, лингвистичке, социолошке и антропогеографске студије – у српској науци новог времена* (стр. 371–374) једним делом упућује на историју ромологије као научне области, а осим тога помаже у разумевању српске и светске научне климе. Како приређивач истиче (стр. 371), „српска ромологија се развијала и укључивала у европске и светске токове и парадигме пратећи кључне теме, које је за собом оставило наслеђе с краја 19. и почетка 20. века, са другачијих теоријско-методолошких позиција, али уводећи и потпуно нове“. Ђорђевићевим трагом настављена су истраживања ромских заједница у Србији, утрла су пут савременим истраживањима Рома, диференцирајући се на дисциплинарно различите области.

У концизном закључку ауторског текста приређивача (стр. 373–374) истиче се да су Ђорђевићева фокусираност на порекло, имена, постојбину, антрополошке особине, језик, веру и територијалну распрострањеност, посвећеност и проучавање разних врста извора, упућеност у релевантну ромолошку литературу, представљање нове и богате грађе – нека од обележја његовог научног рада. Ђорђевићев теоријско-методолошки приступ суочио се и са научним оспоравањима, али неоспорно сведочи о историји развоја појединачних научних области. Ђорђевић је без сумње један од првих који је српској науци представио истраживања ромског становништва, а то је чинио примењујући научне принципе. Иако дискутабилно из позиције савремених научних приступа, у многим и бројним аспектима Ђорђевићево дело је још увек значајна и незаобилазна основа проучавања Рома из перспективе фолклористике, лингвистике, етнологије, историје етничитета итд.

Светлана Ћирковић

Tatiana Bužeková, *Mágia a čarodejníctvo v etnografických štúdiách do polovice 20. storočia*

[Магија и врачање у етнографским студијама до половине 20. века]

AKA Media, Edicija Prameň, Bratislava 2019, 371 str.

Опсежна монографија Татјане Бужекове (Tatiana Bužeková), професорке на Катедри за етнологију и музеологију Филозофског факултета Универзитета Коменског у Братислави, пружа минуциозно урађену систематизацију и преглед најутицајнијих етнографских студија магијских представа и пракси у Великој Британији, Француској, Немачкој, Сједињеним Америчким Државама, Русији и Словачкој и то у периоду од половине 19. до половине 20. века. Почетна тачка изабраног временског периода везана је за успостављање социокултурне антропологије као научне дисциплине у Великој Британији, а на политичком плану са конституисањем модерних нација у Европи. На крају постављеног временског интервала – половином 20. века – долази до глобалне трансформације која се одражава и на кретања у науци. У западним земљама распад колонијалног система мења фокус и предмет антрополошких истраживања, док у већини земаља Источне и Средње Европе, укључујући и Словачку, постаје доминантна идеологија марксизма-лењинизма.